

A megakadályozott helyreállítás (Kr. e. 520-450)*

Rainer Albertz

TARTALOM: I. Az úgynevezett „helyreállítás”; II. A dávidi királyság helyreállításának kudarca; III. Júda politikai struktúrája a perzsa korban; IV. A királyság megakadályozott helyreállítása

I. Az úgynevezett „helyreállítás”

A fogság utáni Izrael kialakulását az általánosan használt kézikönyvek leginkább a „helyreállítás” kifejezés segítségével mutatják be. A legjobb példa Peter Ackroyd nagyhatású könyvének címe: „Fogság és helyreállítás”.¹ A Herbert Donner által 1995-ben kiadott Izrael története is úgy nevezi a fogság utáni kor kezdetét, mint „Jeruzsálem és Júda helyreállításának kezdetét”, amin a Sesbaccárral és Zerubbábelrel kapcsolatos eseményeket érti; a későbbi perzsa kort, ahol Nehemiás és Ezdrás a főszereplők, pedig így hívja: „Jeruzsálem és Júda helyreállításának beteljesedése”.²

Ez a nézőpont azonban teljességgel figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a fogság előtti állapotok helyreállítása, azaz az állam újra-alapítása és egy dávidi király beiktatása, egyáltalán nem történt meg. Tudatosítván a tudományos terminológia ezen pontatlanságát, égetően fontosnak tűnik a korai fogság utáni korszakot újfent történeti vizsgálat tárgyává tenni. Különösképpen a fogság utáni Júda sajátos társadalmi állapota kíván közelebb vizsgáldást.³

A szokásos történeti leírások szerint a Második Templom felépítése az alattvalóikkal szembeni „liberális” perzsa valláspolitikai következménye.⁴ Ennek a liberális szemléletnek az általános érvényessége egyre inkább kérdéses néhány templom perzsák általi lerombolásának fényében, lásd külö-

* Fordította Xeravits Géza.

¹ *Exile and Restoration. A Study of Hebrew Thought of the Sixth Century BC*, London 1968.

² „Der Anfang der Restauration in Juda und Jerusalem” és „die Vollendung der Restauration in Jerusalem und Juda”, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen* (GAT 4/2), Göttingen 1995², 2: 437kk, 449kk.

³ Az itt következő rekonstrukció némiképp hasonló az alább találhatóhoz: OLMSTEAD, A. T., *History of the Persian Empire*, Chicago 1948, 134-142. E mű néhány történeti következtetése meglehetősen kétséges, és máig sokat kritizált, ugyanakkor egyre érvényesebbnek is tűnik, midőn szociológiai adatokkal vetjük össze.

⁴ Lásd pl. DONNER, *Geschichte des Volkes Israel*, 2: 427-429, 437kk.

nösen a babiloni Marduk-templom 482-es Xerxész általi elpusztítását.⁵ Véleményem szerint egyre komolyabban kell számolni azzal a ténnyel, hogy a templom helyreállítása szoros időbeni összefüggésben van azzal a legmélyebb politikai válsággal,⁶ amely a Perzsa Birodalmat több mint 200 éves története során legjobban megrázta. Ez azoknak a mintegy járványszerűen kirobbant lázadásoknak a sora, amelyeket Gaumāta meggyilkolása váltott ki, akihez sok remény kötődött,⁷ illetve Dárius trónbitorlása, akit viszont igen sokan illegitimnek tekintettek.⁸ I. Dárius Kr. e. 521 júniusától kezdve tudta hatalmát fokozatosan megszilárdítani, és 521 novembere végén győzte le Aracha-t, aki magát IV. Nebukadnezárnak nevezve fel kívánta szabadítani Babilont a perzsa uralom alól.⁹ Vajon mit jelent tehát az, hogy a távoli Júdában a templom felépítése éppen kilenc hónappal azután kezdődött, hogy Dárius haderejével megszilárdította hatalmát? Miért nem korábban történt ez, a felkelések éveiben, hogyha a templom éppen a zsidó nemzeti függetlenség jelképe? Avagy, miért nem később történt ez, midőn a Perzsa birodalom ismét teljesen megszilárdult, ha a templom éppen a perzsa liberalizmus eredményének nevezhető?

Tehát, már pusztán a Második Templom felépítésének idői kerete is arra utal, hogy a perzsák a júdai közösség újjá-alapítását úgy tekintették, mint

⁵ Vö. WIESEHÖFER, J., *Das antike Persien: Von 555 v. Chr. bis 650 n. Chr.*, Zürich 1993, 87-91, aki emellett érvel, hogy a perzsák állítólagos toleranciáját a vallási kérdésekben mindig politikai érdekeik függvényében kell értelmezni. Lásd még MILLER, J. M. – HAYES, J. H., *A History of Ancient Israel and Judah*, Philadelphia 1989, 443-445 kiegyensúlyozott értékelését.

⁶ Természetesen a történeti rekonstrukció teljesen más lehet, ha pl. L. Dequeckernek igaza van abban, hogy nem I. Dárius Hystaspes (Kr. e. 522-486), hanem II. Dárius Nothus (Kr. e. 424-404) lenne az a perzsa király, akinek uralkodása alatt a Második Templom felépítése megtörtént. Lásd vonatkozó cikkeit, pl. „Darius, the Persian, and the Reconstruction of the Jewish Temple in Jerusalem (Ezra 4:24)”, in *Ritual and Sacrifice in the Ancient Near East* (OLA 55, Quagebeur, J., ed.), Leuven 1993, 67-92. Nekem mindenesetre komoly fenntartásaim vannak megoldásával kapcsolatban. A hagyományos nézetet támasztja alá többek között a Jojachin – Sealtiel – Zerubbábel és Szeraja –Jehocadak – Józua leszármazások Dávid és Hilkija családjában, amelyek gyakorlatilag lefedik a Kr. e. 597 és 522 közti éveket, viszont nem vethetők össze az 597 és 422 közti 175 évvel.

⁷ Gaumāta, aki magát mint Bardya, Kambüszész testvére mutatta be, 522 márciusától júliusáig bitorolta a perzsa trónt. Elengedte az adókat és a katonai szolgálót mindenki számára három évre (Hérodotosz, *Historiae* III: 67). Hérodotosz szerint Ázsia minden népe fájdalommal siratta őt, midőn 522 szeptemberében meggyilkolták. Úgy tűnik, Gaumāta megkísérelte kisajátítani a perzsa arisztokrácia vagyonát, akik a háborúk során igen gazdagok és hatalmasok lettek (vö. WIESEHÖFER, *Das antike Persien*, 99-100). Ez váltott ki hét befolyásos nemesember kemény ellenállását, akik meggyilkolták őt. Dárius ennek a csoportnak volt tagja (*Historiae* III: 68-79).

⁸ Lásd a Dárius szemszögéből leírt felkeléseket a behisztuni feliraton, TUAT I/4, 419-450.

⁹ Lásd a behisztuni feliratot, III:76-IV:1, 29-30, TUAT I/4, 441-443; és CUYLER YOUNG, T. Jr., „The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes”, in *CAH*, Cambridge 1988², 4: 112-138, kül. 58-64.

birodalmuk hatalma biztosításának eszközét.¹⁰ Eszében tartva a birodalma középső és keleti felében kirobbant veszélyes felkelések tapasztalatait, Dárius érdekelt volt abban, hogy a birodalom nagy fontosságú délnyugati szegélyén irányában lojális népeket találjon, hogy védeni tudja az Egyiptomba vezető utakat, és hogy az ottani perzsa hadsereget élelemmel elláthassa.¹¹

II. A dávidi királyság helyreállításának kudarca

Sajnálatos módon forrásaink semmi biztosat nem mondanak arról, mikor történt megegyezés a perzsa kormányzat és a babiloni zsidó kisebbség között. Ezdrás könyve az újrakezdést Kürosz egy kegyelmi rendeletére vezeti vissza, Kr. e. 538-ra (Ezd 1,1-4; 6,3-5). Akármit is jelenthetett ez a küroszi ediktum,¹² politikai hatása nem sok lehetett. Ezdrás könyvének írói számára is komoly nehézséget jelentett megindokolni, mi volt az oka a 18 esztendőös késlekedésnek 520ig, Dárius uralkodásának második évéig (vö. Ezd 4).¹³ Ez azt jelenti, hogy az a megállapodás, amely arra indította fogságban levő júdaiak egy nagy csoportját, hogy egy új kezdetet kockáztasson korábbi ott-honában, legvalószínűbben Dárius uralkodása idején mehetett végbe.

Mivel a hazatérők vezetője, Zerubbábel a רַב־בְּרַבָּר hivatalos címet viseli (Ezd 6,7; Ag 1,1.14; 2,2.21), az egész akció a perzsa kormányzat engedélyével és segítségével mehetett végbe. Ha követjük K. Galling történeti rekonstrukcióját, hogy Zerubbábel és a vele hazatérők 520 tavaszán érkezhettek Júdába,¹⁴ a tárgyalások, melyek lehetővé tették ezt, a felkelések idején történhettek. Jó eséllyel történhettek ezek az 521. év tavaszán, midőn Dárius Babilonban tartózkodott, hogy leverje Nidintu-Bél (III. Nebukadnezar) felkelését.¹⁵

¹⁰ Hasonlóképpen érvelt már BERQUIST, J. L., *Judaism in Persia's Shadow: A Social Historical Approach*, Minneapolis 1995, 53-54.

¹¹ Vö. a Palesztinában feltárt számos perzsa raktárat, különösen a partvidéken, valamint BERQUIST, *Judaism in Persia's Shadow*, 62.

¹² Az eltérő változatok történetiségéhez lásd DONNER, *Geschichte des Volkes Israel*, 2: 439-442. Nézetem szerint Ezd 1,2-4 héber változata nyilvánvalóan nem történeti. Az arám változatot Ezd 6,3-5-ben gyakran tekintik autentikusnak, ám feltűnő, hogy a szöveg már használja a בֵּית מַלְכָּא ('a király háza' = kincstár) kifejezést, ami feltételez egyfajta fejlett gazdasági adminisztrációt, ami viszont igen kétséges Kürosz uralkodásának első évében. Mivel ez a változat tartalmaz olyan elemeket, amelyek összhangban állnak más hivatalos perzsa dokumentumokkal (pl. a רִכְרֻנָּה , 'memorandum' felirat, vö. az A4.9:1 elephantinei papiruszt [EP 32], és a véres-áldozat kifejezett engedélyezése), úgy vélem, Ezd 6,3-4 egy eredeti perzsa adminisztratív feljegyzést tartalmaz, de nem Kürosz első évére (Kr. e. 538), hanem I. Dáriuséra (Kr. e. 521) keltezhető. Ezd 6:5 verse, amely szintaktikailag különbözik a megelőző szövegtől, Kürosznak a templomi edényekre vonatkozó engedélyére mehet vissza, amit Ezd 1,7 említ.

¹³ Mint ismert, a szerző bevezeti Ezd 4,6-24-ben a szamaritánusok tiltakozását, ami Jeruzsálem falainak felépítésére vonatkozik, ami viszont egy jóval későbbi korszak eseménye.

¹⁴ *Studien zur Geschichte Israels im persischen Zeitalter*, Tübingen 1964, 121.

¹⁵ Nidintu-Bél, valószínűleg Nabonid fia 522 októberének elején lett Babilon királya,

Van némi adatunk arra, hogy a Babiloni fogságban levők vezető körei arra törekedtek, hogy államukat Júdában, különösképpen pedig a dávidi dinasztiaát, amennyire lehet, helyreállítsák. Számtalan fogságban levő a korábbi nemzeti-vallási párthoz tartozott, lévén ennek a tagjai voltak felelősek a Babilon-ellenes felkelésekért, s így ők voltak azok, akiket – ha azonnal ki nem végeztek – leginkább és leghamarabb deportáltak Babilonba. Egyikük volt Jehocadak, Szerájának, Jeruzsálem utolsó főpapjának fia, a híres Hilkija család feje. Míg apját, aki a nemzeti-vallási párt vezére lehetett, egy babiloni tisztviselő megölette (2Kir 25,18), Jehocadakt Babilonba deportálták (1Krón 5,41). Abból következően, hogy fia, Józsuá lett a Második Templom első főpapja (Ag 1,1.12.14; 2,2.4; Zak 3,1.3.6.8k; 6,11; Ezd 2,2; 3,8), világossá válik, hogy a vezető júdai családok sikeresen megőrizték pozícióikat a balvégzetű fogság alatt. A közeli visszatérés nemzeti reményei a fogságba vittek körében már az első deportálás (Kr. e. 597) után kialakultak, az 594. évben, Ahab és Cidkija próféták hatására (Jer 29,20-23), mikor a Babiloni birodalom a meggyengülés bizonyos jeleit mutatta. Nem véletlen, hogy ezek a nézetek a nemzeti remények fő szimbólumai, Jojakin király és a templomi edények körül jegecesedtek ki (Jer 28,2-4). A későbbi évekről nincsen világos adatunk. Az a tény mindenesetre, hogy Jojakint, aki – amint az ún. Weidner-táblák bizonyítják¹⁶ – jól tartott túszként élt a babiloni udvarban, Nebukadnezár börtönbe vetette, ahol fogva tartották egészen Amel-Marduk 562-ben történt trónra lépéséig (2Kir 25, 27-30), arra utalhat, hogy valamiféle Babilon-ellenes cselekménybe keveredhetett. Ennek a pontos okát nem tudjuk, de valószínűleg kapcsolatba hozható Gedalja meggyilkolásával (Jer 41,1-3).¹⁷ Mindenekelőtt, maga a gyilkos, Ismael a dávidi család tagja volt, Jojakin így rögtön felelőssé tehető volt érte.¹⁸ Abból a tényből,

néhány nappal Gaumata halála után. A perzsa elitsapatok bevonásával Dárius sikeresen meghódította Babilont 522 decemberében. Ugyanakkor arra kényszerült, hogy további hat hónapra a városban maradjon, amíg az egész tartományban meg nem szilárdította hatalmát. Vö. a behisztuni felirat I:83-II:5; IV:12-14; TUAT I/4, 428-429; 450; KUHRT, A., „Babylonia from Cyrus to Xerxes”, in *CAH*, 4: 129-130.

¹⁶ Vö. ANET 308.

¹⁷ Gedaljával, a babilon által kinevezett helytartóval együtt udvarának néhány babiloni hivatalnokát is meggyilkolták, így Nebukadnezár komolyan kellett, hogy vegye ezt a lázadást. A gyilkosság pontos dátuma bizonytalan, mert Jer 41,1-ben csak a hetedik hónap említtődik, az év nem. Mivel Jeruzsálem elfoglalása után egy két hónapos időszakasz túlságosan rövidnek tűnik ama események számára, melyek Gedalja uralkodása alatt említetnek, a gyilkosság nem 587/586 őszére tehető, hanem inkább Kr. e. 582-re, amikor Jer 52,30 tanúsága szerint egy harmadik deportálás történt.

¹⁸ Nagyon valószínűtlen ugyanakkor, hogy Jojakinnak bármi köze is lett volna Ismael tettehez. Jer 40,14 szerint az utóbbit Ammon királya bujtogatta. Akármilyen volt is azonban a tárgya, a tett elsődlegesen a babiloni uralom elleni lázadás volt, a júdai királyi család egy tagja részéről. Mivel Ismael Ammonba menekült (Jer 41,15), ő személy szerint valószínűleg elke-

hogy Jojakin szabadon engedését a Deuteronomisztikus Történeti Mű a fogság alatti egyetlen említésre méltó eseményként közli,¹⁹ arra következtethetünk, hogy a fogságban lévők még mindig az ő személyéhez kapcsolhatták reménységeiket. Legvalószínűbben abban reménykedtek, hogy a király visszaküldeti Júdába, mint a babiloni uralom alatt álló vazallus király, amire többször volt példa Tirusz királya esetében, valószínűleg Nabonid uralkodása alatt.²⁰ Mindenesetre Amel-Marduk meggyilkolásával – mindössze két és fél évi uralkodása után – ezek a nemzeti remények mind kútba estek. Ugyanakkor, a fogságban levők vezető körei még Jojakin halála után sem hagytak föl a királyság helyreállításához fűződő várakozásaikkal. A korai perzsa korban pl. jelentős mennyiségű ezüst és arany adományt gyűjtöttek össze, hogy támogassák Zerubbábel és Józua koronázását, amely időre ők is újra otthon akartak lenni (Zak 6,9-14).

Az 522 és 520 között kitört felkelések idején Dáriusnak szüksége volt minden szövetségesre. Így könnyű megérteni, hogy örömmel fogadta a Babilonban levő júdaikat, mikor azok lojalitásukat ajánlották neki Babilonban, és alkudozni kezdtek vele, valószínűleg Nidintu-Bél veszélyes felkelése idején, 522/521-ben. Zerubbábel perzsa hivatalnokká, a hazatérés és Júda újjáépítése felelőségévé való kinevezésével a perzsa király bizonyos értelemben akceptálta a dávidi házból való vezetőre vonatkozó igényüket. Úgy látom, ez a tény máig nem igazán került az érdeklődés középpontjába. Mindezt együtt azt jelenti, hogy kezdetben Dárius bizonyos mértékig elfogadta a júdaiaknak a dávidi királyság helyreállítására vonatkozó igényét, hogy e nemzeti kisebbség lojalitását elnyerje. Azzal, hogy Zerubbábelt מְרַבְבֵּל-vá nevezte ki – ami nem szűkíthető le egyszerűen „Repatriierungskommissar”-rá²¹ –, Dárius úgy tűnik, hogy a dávidi házra kívánta ruházni az újjászervezett Júda provincia örökletes kormányzói tisztségét.²² Egy ilyen megoldás

rülte a büntetést. Így Nebukadnezár, aki gyakran dicsőítette magát az igazságos királyként, a jognak megfelelően cselekedett, midőn helyette az udvarában tartózkodó királyi túszt büntette meg.

¹⁹ Amint másutt megkíséreltem már kimutatni, a Deuteronomisztikus Történeti Művet Babilonban írták, leginkább Jojakin és Jehocadak vezető családjainak környezetében, lásd ALBERTZ, R., „Wer waren die Deuteronomisten? Das historische Rätsel einer literarischen Hypothese”, in *EvTh* 57 (1997) 319-338.

²⁰ Vö. Josephus, *Aption* I, 158. KATZENSTEIN, H. J., *The History of Tyre: From the Beginning of the Second Millennium B.C.E. until the Fall of the Neo-Babylonian Empire in 538 B.C.E.*, Jerusalem 1973, 342-343 ezeket a Kr. e. 556, 555 és 552. évekre teszi

²¹ Ekként ALT, A., „Die Rolle Samarias bei der Entstehung des Judentums” (1934), in IDEM, *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, München 1964³, 2: 316-337, kül. 335. Őt követi DONNER, *Geschichte des Volkes Israel*, 2: 444. Hogy Sesbaccár is a מְרַבְבֵּל címet kapja Ezd 5,14-ben, figyelmen kívül hagyható, lévén az ő működését a legteljesebb homály fedi. Ezd 1,8-ban általánosan לִידוּדָה נְשִׂיא-nak nevezetik.

²² Hasonlóképpen STERN, E., „The Persian Empire and the Political and Social

nem volt szokatlan a Perzsa birodalomban: Szamariát is örökletes kormányzói família (a Szanballat család) irányította. Sőt, bizonyos tartományokban a perzsák vazallus királyokat is megtűrték, pl. Ciliciában, a Főníciai városállamokban,²³ és Cipruson. Mindazonáltal, úgy tűnik, ez a kiváltság csak a lojalitás különleges fokú kinyilvánítása után volt elnyerhető.²⁴ Az, hogy a júdai kisebbség felajánlotta Dáriusnak lojalitását a lázongó Babilonban, egy ilyesféle hűségnyilatkozatként volt értékelhető. Így azt mondhatjuk, a Dárius trónra jutását követő politikai körülmények a fogság előtti monarchikus júdai berendezkedés helyreállításának valós lehetőségét teremtették meg. Tehát, tekintve ezt az ígéretes perspektívát, érthető, hogy a Babilonba száműzöttek jelentős része hajlandó volt megkockáztatni a visszatelepülést.

A helyreállítás azonban elmaradt. Ezdrás könyve, amely a teljes zsidóság lojális kooperációját hangsúlyozza a Perzsa kormányzattal, ez esetben is elhallgatja a valós okokat. Pusztán Tattenajnak, az „Eufráteszen túli terület” satrapájának közbeszólását említi a Templom építése kapcsán, amely azonban bármilyen komoly következmény nélkül maradt (Ezd 5-6), ezután viszont Zerubbábel váratlanul eltűnik a színről.

Szerencsére a háttér sokkal világosabbá válik, ha Aggeus és Zakariás könyvének anyagát is figyelembe vesszük. A Templom építése során kiterjedt nemzeti remények szöktek szárba Júdában, melyet a perzsák könnyen értelmezhettek úgy, mint újabb felkelések veszélyes csíráját. Ugyanabban az időben, mikor Dárius még a szkíták és elamiták utolsó felkeléseinek leverésével volt elfoglalva,²⁵ Aggeus próféta a nemzetek világméretű felfordulásának közeli képét vetíti előre, melynek eredményeként azok minden vagyonukat nem a perzsák kincstáraiba, hanem a jeruzsálemi Temploméba viszik (Ag 2,6-9). Zakariás próféta egy világméretű nyugtalanságot várt a Kr. e. 517/516. évre (Zak 1,12), s látomásaiban már azt látta, hogyan vágatnak ki a nemzetek szarvai (Zak 2,1-4). Mindkét próféta Zerubbábel személyére koncentrált messianisztikus váradalmait. Aggeus Zerubbábelt Jahve pecsétgyűrűjének nevezi, Jahve uralma meghatalmazottjának a népek világa radikális megváltozása után (Ag 2,20-23).²⁶ Zakariás pedig Zerubbábel és Józua a fogságiak adományaival támogatott koronázását készíti elő (Zak 6,9-14), és azt írja le látomásában, hogy valósítja meg együtt Jahve univerzális uralmát „az

History of Palestine in the Persian Period”, in *CHJ*, vol. 1. (Cambridge 1984), 70-87, küll. 82.

²³ Vö. pl. Esmunazar feliratát Szidonból, *KAT* 14.

²⁴ Cilicia privilegizált státusát pl. a Kürosznak nyújtott katonai segítségének köszönhető. A Főníciai városállamok pedig flottájukat ajánlották fel a perzsák segítségére.

²⁵ Lásd Behisztuni-felirat V:1-36; *TUAT* 1/4, 448-449.

²⁶ RENDTORFF, R., *Theologie des Alten Testaments. Ein kanonischer Entwurf*, 1: *Kanonische Grundlegung*, Neukirchen-Vluyn 1999, 282 felhívja a figyelmet arra az érdekes tényre, hogy Ag 2,21-23 az egyetlen olyan 'messiási' ígéret, amely egy meghatározott személyhez kötődik. Ez egy a közeli jövőre vonatkozó tényleges vitára enged következtetni, lásd később.

olaj két fia” (Zak 4,1-6αα, 10αβ-14). Az üdvösség nemzeti prófécijája, melyet Zerubbábel nem állított le, mert szüksége volt rá, hogy minden erőt tudjon mozgósítani a Templom építésére, így veszélyeztetni kezdte a perzsákkal kötött kompromisszumot.²⁷

A világméretű politikai változás azonban nem következett be. Legalább Kr. e. 519 végétől Dárius biztosan érezhette magát a nyeregben. A perzsák, akik kiváló titkosszolgálattal rendelkeztek,²⁸ a jeruzsálemi helyzetet annyira veszélyesnek ítélték, hogy Tattenaj satrapát személyesen küldték oda (Ezd 5,3-17). Az ő közbelépése új kompromisszumot eredményezett. A Templom felépítésének befejezését engedélyezték, Zerubbábel azonban, a nemzeti reménységek középpontja, visszavonatot a politikai színtérről.²⁹ Emiatt Zakariásnak korrigálnia kellett próféciját.³⁰ Az a tény pedig, hogy se Aggeus, se Zakariás nem említik a Templom felszentelését, ebben az ösz-

²⁷ Amikor BIANCHI, F., „Le rôle de Zorobabel et de dynastie davidique en Judée du VIe siècle au IIe siècle av. J.-C.”, in *Transjordanien* 7 (1994), 153-165 arra gondol, hogy Zerubbábel, Sebaccárral együtt, vazallus király volt a korai akhaimenida korban, összekeverni a királyság helyreállításának óhaját a tényleges valósággal.

²⁸ Vö. CUYLER YOUNG, „Consolidation”, 90-91.

²⁹ Az a kérdés, hogy mi történt Zerubbábellel, természetesen sok találgatást eredményezett. Egy eltérő megközelítést közölt nemrég LEMAIRE, A., „Zorobabel et la Judée à la lumière de l'épigraphie (fin du VIe s. av. J.-C.)”, in *RB* 103 (1996), 48-57, kül. 56-5, követve többek közt MEYERS, E. M., „The Persian Period and the Judean Restoration: From Zerubbabel to Nehemiah”, in *Ancient Israelite Religion* (FS. F. M. Cross, Miller, P. D., et al., eds.), Philadelphia 1987, 509-521 munkáját. Bizonyos perzsa kori júdai pecsétek alapján azt kívánta kimutatni, hogy a dávidi család tagjai hosszú időn keresztül nyilvános tisztségeket töltöttek be, még Zerubbábel után is. A יהוד/חנניה pecsét (AVIGAD, N., *Bullae and Seals from a Post-Exilic Judean Archive* [Qedem 4], Jerusalem 1976, 4-5) tulajdonosát úgy akarja bemutatni, aki – mint a provincia neve mutatja – hivatalos tisztséget töltött be, s Zerubbábel második fiával, az 1Krón 3,19-ben említett חנניה-val azonosítja. Úgy véli továbbá, hogy az alábbi bulla női tulajdonosa: אמת אלנחן פת[ו]א (AVIGAD, *Bullae*, 11-13) Zerubbábel leányával azonosítható, aki hasonló nevet viselt az 1Krón 3,19 szerint (Selomit). Azt felélezi, hogy ő egy nem dávidi kormányzóval házasodott, hogy a dávidi házat továbbörökítse. E nézet szerint a dávidi dinasztia politikai aktivitása csak lassan enyhéztet el, Lemaire szerint kapcsolatban a főpap növekvő szerepével. Lemaire értelmezése az egyébként nehezen datálható pecsétekkel kapcsolatban azonban bizonytalan. Különöse az a tény, hogy Selomit a kormányzó פת[ו]א-ja, egyáltalán nem tételezi arisztokratikus származását. Az a feltételezés, hogy a dávididákat a főpapok szorították háttérbe, szintén problematikus, lévén ezek nem vezették a júdai közösséget, legalábbis az 5. század végéig. Ezt a pozíciót folyamatosan nem viselték igazából egészen a hellenista korig. Mindenesetre az Aggeus és Zakariás könyvében található redakciós helyesbítések (vö. ALBERTZ, R., *A History of Israelite Religion in the Old Testament Period* [OTL], Louisville 1994, 2: 455) inkább arra utalnak, hogy Zerubbábel és vele a dávididák hirtelen veszítették el magas politikai tisztségüket.

³⁰ Vö. a Zak 6,9-14 szövegének eltorzulását. A próféta átruházza Zerubbábel elmaradt koronázását egyedül a főpapra (Zak 6,11), és úgy értelmezi őt, mint aki az eljövendő királynak helyet készít (Zak 3,8). Érdekes módon, az utódlása nyitott kérdés marad.

szefüggésben úgy értelmezhető, hogy valamiképpen mindkettőt elhallgattatták, esetleg megölték.

A nemzeti-vallásos párt így, akik hajlottak a perzsákkal való kompromisszum visszavonására, hogy a teljes monarchikus helyreállítás ideálját megvalósítsák, teljes csődöt mondott. Dárius visszavonta a dávidi vezetésre vonatkozó egyetértését, és úgy tűnik, feladta Júda önálló tartománnyá való alakításának tervét.³¹

Akárhogy is, a Tattenaj közbelépésekor született új kompromisszum nem lett volna tartós, ha Dárius nem talál befolyásos júdai csoportokat, akik vagy fontosabbnak tartották a Templom felépítését a dávidi ház restaurálásánál – különösképpen mert előbbinek támogatását Dárius nagylelkűen megígérte (Ezd 6,8-12) – vagy eleve visszautasították a fogság előtti, monarchikus Júda bármiféle restaurációját.

Ilyen csoportok pedig ténylegesen léteztek. Először is, ott volt a reformista papok csoportja. Míg a fogság előtti időkben a jeruzsálemi papokat állami hivatalnokoknak tekintették, és a király felügyelete alá tartoztak,³² a fogság alatt, a királyság elpusztítása után ezek kiépítették függetlenségüket. Valószínűleg babiloni hatásra, ahol a templom mindig őrzött bizonyos fokú függetlenséget, a reformista papok a fogság alatt egy új típusú kultusz kialakítását propagálták, amely szabad minden királyi befolyástól, és teljességgel maguk a papok által irányított (Ez 40-48, majd később a P). Természetesen a dávidi királyság helyreállításával, amelyben – a jebuzita papkirályoktól kezdve – a trón és oltár mindig szoros közelségben volt egymással, ilyen elképzelések megvalósításának vajmi kevés lehetősége maradt volna. Ebben az összefüggésben a „két felkent” Zakariás könyvében előkerülő furcsa koncepciója (politikai és papi messiás, Zak 4,11-14; 6,11) egy valószínű kompromisszum eredményének tekinthető. A főpapak a királlyal való azonos pozícióra emelése és a hatalom köztük való megosztása talán a nemzeti-vallási csoportok végső ajánlata volt, mellyel meg kívánták maguk számára nyerni a reformista papokat is. Mindenesetre a királyság teljes feladása a papi függetlenség megvalósítását lényegesen megkönnyítette.

Másodszor, ott volt befolyásos nem-papi személyek egy csoportja, akik a Safanida reform-párt leszármazottai voltak. Ők, akik jórészt Palesztinában éltek a fogság idején, már Gedalját, a nem-dávidi kormányzót is szívesen támogatták, és a királyság megsemmisülését alkalmasnak tartották arra,

³¹ ALT, „Die Rolle Samarias”, tétele, hogy Júda nem vált teljes jogú tartománnyá Nehemiás koráig, még mindig érvényes. STERN, „The Persian Empire”, 82-83 szerint ezt megerősíti a Yehud-pecsétes edények elemzése. Mindenesetre EPH'AL, I., „Syria-Palestine under Achemenid Rule”, in *CAH*, vol. 4, Cambridge 1982, 160-161 és mások eltérő vélemények vannak.

³² Vö. 2Sm 8,16-18; 20,23-26; 1Kir 1,26-27; 4,2-6; 2Kir 12,5-17; 22,3-7.

hogy a Deuteronomista törvényhozás szociális reformját, mely Józija halálával félbe maradt, a lerombolt Júdában végrehajtsák. Ez a csoport, amely mélyen Jeremiás igehirdetésének hatása alatt állt, egész biztosan nem óhajtott többé dávidi királyokat. Már a fogság alatt, valószínűleg Jojakin Kr. e. 562-ben történt szabadon engedésére reagálva, felvettek és aktualizáltak egy jeremiási mondást, mely azt nyomatékosította, hogy Jojakin Jahve idegen országban földre vetett pecsétgyűrűje marad, és egyetlen fia sem fog többet Dávid trónján ülve Júda fölött uralkodni (Jer 22,24-30).³³ A tény, hogy Aggeus kifejezetten visszautasította ezt a mondást (Ag 2,20-23) a Templom építése idejének nemzeti lelkesülésének megfelelően, arra utal, hogy a reformista párt kezdetben elveszítette befolyását. Egészen addig félre lettek lökve a Babilonból hazatértekkel megerősített nemzeti-vallásos párt által, míg a monarchia helyreállításának valós esélye látszott. Miután azonban erre az esélyre a lehetőség végleg megszűnt, a reformista párt hozzáláthatott a királyság nélküli közösség megvalósításához. A reformista papokkal együtt a 'világiak' egy újfajta politikai és vallási rendszer kiépítését kezdték meg, mely egyrészt lojális volt a perzsa hatalom felé, másrészt mindkettejük érdekeinek megfelelt.

III. Júda politikai struktúrája a perzsa korban

Júda perzsa kori politikai struktúráját illetően meglepő bizonytalanság uralja még mindig a kutatást.³⁴ Amint már Galling is mellékesen megjegyezte,³⁵ két elefantinei papirusz (A4.7 és A4.8 [EP 30 és 31]),³⁶ melyeket Kr. e. 407-ben írtak, arra utal, hogy három vezető intézményről kell beszélnünk. Az elefantinei zsidók elpanaszolják Júda kormányzójának (יהודה - 1.1), Bagohinak, hogy nem kaptak választ egy Jeruzsálembé küldött levelükre, amit Jeb-ben levő templomuk elpusztítása kapcsán írtak (A4.7, 18-19; A4.8, 17-18). Ezt a megelőző levelet a kormányzón kívül különösen (אן, így A4.7)

³³ További részletek: ALBERTZ, „Wer waren die Deuteronomisten”, 325-327.

³⁴ Lásd ehhez ALBERTZ, *History of Israelite Religion*, 2: 438-439, saját nézetem: 446-450. J. Blenkinsopp, aki egy „templom-közösség” mellett érvelt, időközben J. P. Weinberg „polgár-templom-közösség” modelljét vitatta cikkében: „Temple and Society in Achaemenid Judah”, in *Second Temple Studies: 1. Persian Period* (JSOTSup 117, Davies, P. R., ed.), Sheffield 1991, 22-53. Weinberg szétszórt cikkeinek e tárgyról immár összegyűjtött angol fordítása: *The Citizen-Temple-Community* (JSOTSup 151), Sheffield 1992. Sajnálatosan az eredetileg oroszul kiadott előkészítő munkái ide nem lettek beiktatva.

³⁵ GALLING, *Studien zur Geschichte Israels*, 162-163.

³⁶ Vö. az új kiadást: *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt. 1: Letters* (Porten, B. - Yardeni, A., eds.), Jerusalem 1986 az A szövegekhez, kül. 68-75. A B, C és D szövegekhez lásd 2: *Contracts*, Jerusalem 1989; 3: *Literature - Accounts - Lists*, Jerusalem 1993; 4: *Ostraca and Assorted Inscriptions*, Jerusalem 1999.

„Johanannak, a főpapnak és társainak, a Jeruzsálemben levő papoknak”, és „Osztanesznek, Anani fivérének, és a zsidók előkelőinek.

יהוחנן כהנא רבא וכנניה כהניא זי בירושלם
 אוסתן אחוהי זי ענני וחרי יהודיא³⁷

Az elefantinei zsidók szerint mindhárom címzett csoport érdekelt az ő fontos ügyükben. Az utóbbi kettőt úgy tekintették, mint hozzájuk közelebb állókat, mert először nekik írtak. Csak miután ezek nem válaszoltak, keresték meg a magasabb poszton lévő kormányzót egyedül.³⁸

Júda igazgatásának struktúráját tehát az alábbiak szerint vázolhatjuk. A csúcson a perzsa kormányzó helyezkedett el, aki lehetett akár perzsa,³⁹ akár zsidó. Ez alatt működött a zsidó önkormányzat két testülete, a „papok közössége” élén a főpappal, és a „vének közössége”, élén egy befolyásos ‘világgal’. A perzsa tartományi kormányzat és a két alárendelt zsidó vezető testület e hármassága Ezdrás és Nehemiás könyveiben is megjelenik, és a Kr. e. 5. század közepére datálható legalább. Nehemiás memorandumában egyrészt a templomi személyzet említődik, ami papokból, levitákból és egyebekből áll a főpap vezetése alatt,⁴⁰ másrészt hallunk vezető világiakról, akiket a Nehemiás memorandumuma ugyancsak „előkelőknek” (חרים) nevez.⁴¹ Az utóbbiak Ezdrás könyvének arám forrásában a „zsidók véneiként” szerepelnek,⁴² Ezdrás/Nehemiás egyéb szakaszaiban pedig „az atyák (házai) fejeiként”.⁴³

Az így kapott kép szinte teljesen világos, ugyanakkor az említett zsidó két zsidó testület valamelyikét általában figyelmen kívül hagyják.⁴⁴ Némi bizonytalanságot csak a סגנים okoz,⁴⁵ akiket gyakran a חרים mellett említe-

³⁷ Vagy: יהודי וחרים, „Jehud előkelői”, az A4.8 18 második változata szerint, mely valószínűleg pontosabban használja a tartomány hivatalos nevét.

³⁸ Egy másik levelet is küldtek, Delajának és Selemjának, Szanballat szamariai kormányzó fiainak (A4.7 29; A4.8 27-28).

³⁹ Így valószínűleg Bagoi/Bagoas, akit az első sor említ (vö. GALLING, *Studien zur Geschichte Israels*, 161); esetenként zsidó származását is vélik, rámutatva a Bigvai családra (Ezd 2,2).

⁴⁰ Neh 2,16; 3,1; 12,1-7; 13,4. 28; Ezd 2,36-38. 61-62 stb.

⁴¹ Neh 2,16; 4,8. 13; 5,7; 6,17; 7,5; 13,17.

⁴² שבוי יהודיא, Ezd 5,5. 9; 6,7. 8. 14.

⁴³ ראשי האבות, Ezd 2,68; 4,2-3; 8,1; Neh 8,13; 11,13 stb.

⁴⁴ Pl. EPH'AL, „Syria-Palestine”, 152 helyesen megemlíti a véneket, mint „végrehajtó szervet”, de megfelelkezik a papok közösségéről, míg STERN, „The Persian Empire”, 81 csak a papokat említi.

⁴⁵ MEYER, E., *Die Entstehung des Judentum*, Halle 1896-97 (Tübingen 1987), 123-125 nem tesz különbséget חרים és סגנים között. Őt követi ebben VOGT, H. C. M., *Studien zur nachexilischen Gemeinde in Esra-Nehemia*, Werl 1966, 107-108 és SCHOTTRUFF, W., „Arbeit und sozialer Konflikt im nachexilischen Juda”, in *Mitarbeiter der Schöpfung: Bibel und Arbeitswelt* (Schottroff, L. – Schottroff, W., eds.), München 1983, 105-148, kül. 121-122.

nek,⁴⁶ és rendszerint „előjáróknak” fordítják. Nézetem szerint ezek a perzsa tartományi kormányzathoz tartoztak, ami nem csak a babiloni elnevezésből (*saknu*) következik, amelyet gyakran használtak a perzsa korban alacsonyabb tisztségekre is,⁴⁷ hanem a Neh 5,17, valamint a Daliye-papiruszok tanúsága alapján is.⁴⁸ Nehemiás idejében 150 ilyen hivatalnok tevékenykedett a kormányzó szolgálatában; leginkább előkelő zsidók lehettek, de néha idegenek is vannak közöttük (Neh 5,17). E két említett csoport – סגנים és חררים – így bizonyos fokig átfedték egymást, ez lehet az oka annak, hogy gyakran együtt említődnek. Végül a שררים, Júda kilenc adminisztratív kerülete hivatalos főnökei⁴⁹ is a perzsa kormányzathoz tartoztak, továbbá néhány katonai pozíció.⁵⁰

A két vezető testület alatt a zsidók önkormányzatának volt egy harmadik intézménye is, a „nép gyülekezete” (קהל). Esetenként hívták össze, ha alapvető döntéseket kellett hozni (Neh 5,7. 13; Ezd 10,1. 12). Ezen kívül, úgy tűnik, csak korlátozott hatalma volt;⁵¹ talán ez az oka annak, hogy az Elefantínéből írt levél nem említi. Ami a társadalom egészét illeti, az önkormányzat három vezető testülete a בית אבות, az „atyák háza” alapján szerveződött, ami a rokoni csoportok új fajtájaként értelmezhető. Úgy tűnik, az első még a babiloni fogságban alapított, hogy a zsidó kisebbség identitását őrizze, aztán a visszatértek bevezették ezt az intézményt a fogság utáni júdai közösség szervezetébe is (Ezd 2). Mindenkinek regisztrálódnia kellett ezekbe a בית אבות-okba, aki a júdai közösség része kívánt lenni (Neh 7,5).⁵²

IV. A királyság megakadályozott helyreállítása

A júdai közösség politikai struktúráját elemezve a perzsa korban nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy az nem a királyság, hanem inkább a kora fogság előtti idő állam-előtti periódusa felé orientálódott. A „nép gyülekezete” megfelel a „fegyverviselők gyülekezetének”, akiket mint „Efraim emberei” vagy „Júda emberei” említenek a régebbi források (Bír 8,1; 15,10kk). A „vének tanácsa” megfelel a különböző városok, régiók vagy törzsek „vénei-

⁴⁶ Neh 2,16; 4,8. 13; 5,7. 17; 7,5; 12,40; 13,11; Ezd 9,2.

⁴⁷ Elefantínében a סגן cím általában „prefektust” jelent, egy bíró vagy úr alá beosztva, vö. B2.3 13 (EP 6); B3.10 19 (Kraeling 9); B 3.12 28 (Kraeling 12) stb, de használták pl. az ácsok főnökének megnevezésére is, vö. A6.2 19, 21 (EP26). A terminus történetéhez lásd EPH'AL, „Syria-Palestine”, 82.

⁴⁸ Vö. STERN, „The Persian Empire”, 81, aki helyesen a helyi kormányzók kisebb udvaraiba helyezi őket.

⁴⁹ Neh 3,9. 12. 14-19.

⁵⁰ Neh 2,9; 7,2.

⁵¹ Neh 10,29-ben pl. nincs más lehetősége, mint megerősíteni a vezető testületek által meghozott döntést.

⁵² Vö. WEINBERG, „The Bêt äbôt in the Sixth to Fourth Centuries BCE”, in IDEM, *Citizen-Temple-Community*, 49-61.

nek” (vö. Bír 11,5kk).⁵³ Csak a papok – akik az állam-előtti korban gyakran vándorló csoportokat (‘Leviták’) alkottak,⁵⁴ és a királyság idején állami hivatalnokként működtek – azok, akik új, vezető csoporttá alakultak.

Ez annyit jelent: a világi és papi vezetők pártja, akik a nemzeti hang bukása után elnyerték a közösség vezetését, a monarchikus restauráció tudatos alternatíváját mutatták fel. A perzsa kormányzat égisze alatt egy olyan politikai szervezetet hoztak létre, ami a lehető legteljesebb szabadságot biztosította. A monarchia alatt a törzsi vezetők időről-időre kértek ugyan hasonló részesevé az éppen uralkodó királytól,⁵⁵ de sohasem sikerrel. Csak amidőn a dávidi dinasztia megszűnt létezni, váltak a vének a társadalom befolyásos reprezentánsaivá, s a papok csak ekkor tudták felülmúlni az állami kultuszt, s lehetett saját hatalmuk kultuszi ügyekben.

Igen valószínű tehát, hogy ez a viszonylag „demokratikus” közösség a perzsa korban jelentős vonzerővel rendelkezhetett a júdai népesség nagyobbik része, s különösen felsőbb osztálya számára. Vezető világiak és papok számára lehetőség nyílt önmaguk kormányzására és adminisztrálására, olymértékben, amelyről atyáik nem is álmodhattak a politikai függetlenség korszakában. Ezért cserébe nemcsak elfogadták Perzsia felsőbbbőségét, hanem garantálták a teljes, általuk vezetett közösség lojalitását. A perzsa kormányzat cserébe a zsidó önkormányzat testületeinek messzemenő autonómiát biztosított, úgy helyi politikai, mint kultuszi és vallási ügyekben.

Ennélfogva mind a júdai vezető osztálynak, mind a perzsa kormányzatnak kölcsönös érdeke volt Júdában bármilyen monarchikus restauráció megakadályozása. Úgy tűnik, valóban sikeresen működtek együtt ezen cél megvalósítása érdekében. Az egyiptomi Inarus-felkelés hajnalán (Kr. e. 460-454), amikor nemzeti csoportok esélyeik feléledését látták, a perzsák elküldik Nehemiást Kr. e. 445 körül, s a perzsabarát párt eléri egyik legfényesebb politikai sikerét: Jeruzsálem városfalainak felépítését engedélyezik, s Júda önálló tartomány rangjára emelkedik. Viszonzásképpen Nehemiás élesen visszautasított minden személyéhez kötődő messianisztikus váradalmat (Neh 6,6-14). Egyiptom Kr. e. 406-ban bekövetkezett elvesztése után, mikor nemzeti körök a perzsa iga lerázásáról álmodtak Egyiptom segítségével, a perzsa király elküldi Ezdrást,⁵⁶ és különleges privilégiumokat biztosít a zsidóknak: a templomi kultuszt a perzsa kincstárakból támogatja, a teljes kultuszi személyzetet adómentessé teszi, és a Tórát mint érvényes helyi tör-

⁵³ Vö. ALBERTZ, *History of Israelite Religion*, 1: 73-74.

⁵⁴ *Op. ult. cit.*, 58-59.

⁵⁵ Így már Absalom felkelése idején, majd később egyre gyakrabban, lásd *op. ult. cit.*, 110, 122-123, 225-226.

⁵⁶ Ezdrás kiküldésének későbbi dátuma szerint, II. Artaxerxész 7 éve (Kr. e. 398).

vényt rendeli el minden zsidó vonatkozású tárgyban (Ezd 7,12-26).⁵⁷ Hadd emlékeztessenek: a perzsák csak nagyon kevés templom számára biztosították az adómentesség kiváltságát.⁵⁸

Miután a perzsabarát párt oly sikeresen működött együtt hosszú időn keresztül a perzsa kormányzattal, a királyság helyreállítását célzó kísérletek a Kr. e. 4. század során teljesen elhalkultak. Az ebben a korban kialakuló Ezdrás és Nehemiás könyve úgy mutatja be a perzsa kori Júda történetét, mintha a monarchia restaurációja szóba se került volna. Hogy a királyság-ellenes érzés milyen mélyen gyökerezett a késő-perzsa kori júdai társadalomban, jól mutatja Abderai Hekateusz tanúsága. Szerinte a zsidóknak sosem volt királyuk, mivel nem igényelték, hogy legyen. Már Mózes bírákat rendelt, hogy igazságot tegyenek, a nép feletti tekintélyt pedig a választott főpapra ruházták (§ 5).⁵⁹ Hekateusz zsidó adatközlői így nem csupán adott

⁵⁷ Vö. ALBERTZ, *History of Israelite Religion*, 2: 466-470. A „Reichsautorisation” téziséét újra tárgyalja pl. FREI, P., „Die persische Reichsautorisation: Ein Überblick”, *ZAR* 1 (1996), 1-35; WIESEHÖFER, J., „Reichsgesetz’ oder ‘Einzelfallgerechtigkeit’? Bemerkungen zu P. Freis These von der achaimenidischen ‘Reichsautorisation’”, *ibid.*, 36-46; RÜTERS-WÖRDEN, U., „Die persische Reichsautorisation der Thora: fact or fiction?”, *ibid.*, 47-61. Utóbbi teljességgel tagadja, jóllehet nem tárgyalja a legfontosabb vonatkozó szöveget, Ezd 7,12-26-ot. Mindenesetre Xanthus lyciai sztléléjének vizsgálata (legújabbban I. Kottsieper által) megerősíti azt, hogy ez az arám nyelvű felirat egy a Xanthus közössége által újonnan alapított kultusz szabályzatát erősíti meg, Pixodarus satrapa rendeletével. itt a görög és lyciai szövegnek csak azon szakaszai említődnek, amelyek a perzsa kormányzat szempontjából fontosak, különösképpen a kultuszhely megalapítása, a papok kinevezése, az engedélyezett áldozatok, a közösség fizetése, és a papok adómentessége. Fontos emlékezni arra is, hogy a perzsáknak fenntartásaik voltak a véres áldozatokkal szemben, lévén a saját állami kultuszuk vértelen volt (vö. KOCH, H., „Götter in ihre Verehrung im achämenidischen Persien”, in *ZA* 77 [1987], 241-245), tehát nincs mit csodálkozni azon, hogy vagy megtiltották a véres áldozatokat (pl. Elefantine esetében, vö. A4.9 [EP 32]), vagy pedig, ha engedélyezték, szigorú ellenőrzés alatt tartották (vö. a jeruzsálemi kultuszra vonatkozólag Ezd 6,3. 8). Az említett arám szöveg 19. sorát, a כְּתָב יְיָ מְרַחֵם וְיִמְחַדְתֶּם Kottsieper, komoly érvekkel alátámasztva úgy fordítja, mint „Az a törvény egy megerősítő rendelet”. A Perzsa birodalomban tehát van példa megerősítő rendeletre, még ha nem is egyetemes, hanem pusztán helyi szinten.

⁵⁸ Kürosz folytatta a babiloni templomok Nabonid által bevezetett adóztatását, Kambüszész számos egyiptomi templom földjeit elvette, valamint önellátásra kényszerítette őket, hogy az államtól jövő támogatásokat lecsökkentse. Csúpn néhány templom, mint Marduké Babilonban vagy Ptahé Memphiszben, őrizhette meg kiváltságait. Az adóztatás alóli mentesítés egy világos példáját szolgáltatja Dárius Gadatashoz Kr. e. 494-ben írott levele. Ebben a király megfeddi őt, a magnésziai Apolló-templom „szent kertészeinek” megadóztatása és munkára kényszerítése miatt. Az adóztatás alóli mentességet egy Apollótól még Kürosz Lúdia elleni háborúja idején jövő kedvező jóslat garantálta. Mindehhez lásd DANDAMAIEV, M. A. – LUKONIN, V. G., *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, Cambridge 1989, 366-366. Egy másik, kisebb esetet a Xanthusból való sztlélé szolgáltat; itt az újonnan alapított kultusz papjainak adómentességét, amit Xanthus polgárai biztosítottak (vö. a lyciai és görög szöveget, §4) az arám szövegben a perzsa satrapa megerősíti (18. sor).

⁵⁹ Lásd *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism* (Stern, M., ed.), Jerusalem 1976², 1: 26-

jelenük szempontjából tagadták a királyság intézményét, hanem úgy is, mint múltbeli realitást.

Ahogy jelenleg láthatjuk, a perzsák a zsidóknak ezt a megbízható lojalitását azzal viszonzták, hogy vezető zsidó világiakat vagy papokat neveztek ki Jehúd tartomány kormányzójává, amint erre a Kr. e. 4. század második felében vert pénzek felirataiból következtetni lehet.⁶⁰ Így végül is Júda tartomány számára egy jelentős mértékű politikai függetlenség alakult ki, ami azonban lényegesen különbözött attól, ami a nemzeti-vallásos párt álmait jellemezte. A júdai közösséget nem a dávidi család egy tagja, hanem az önkormányzat két testületének vezetői irányították.

Ugyanakkor, a perzsákkal való sikeres megegyezés, mely a jómódú júdai családok számára szabadságot és a hatalomban való részvételt jelentett, magas árat követelt. Ebbe beleértendő a perzsa gazdasági és adópolitika lojalis elfogadása és keresztülvitele, amely politika viszont egyáltalán nem volt liberálisnak mondható, sokkal inkább szigorúnak és keménynek. Természetesen, ez inkább a szegény népet sújtotta, akik könnyen belerokknhattak a rideg perzsa adóterhekbe (Neh 5,4). A perzsák hivatalnokai, hiába voltak maguk is zsidók, a perzsa gazdasági elvárásokat maradéktalanul teljesítették, sőt, a gazdagok gyakran a szegényekre kényszerített kölcsönökből növelték vagyonukat.⁶¹ A perzsák által a felső osztály számára biztosított

29. Magam máshol kimutattam, hogy a késő-perzsa kor zsidóságának Hekateusz által szolgáltatott képe – néhány görög jellemvonást leszámítva – nagyjából megbízható (ALBERTZ, R., „The End of the Confusion? Why the Old Testament cannot be a Hellenistic Book?”, megj. előtt). Az általa leírt zsidóság mélyen a mózesi Tórában gyökerezik. Mózes kora így – aki minden létező intézményt megalapított – közvetlen kapcsolatban van a jelennel, s a kettő között kiesik a teljes fogság előtti korszak. Ez jól megfelel annak a ténynek, hogy a 4. század elején csak Mózes haláláig kanonizálódnak az alapvető történetek (Gn 1 – Dt 34), míg a fogság előtti korszak, különösen az izraeli és júdai királyok történetei, nem vétetik tekintetbe.

⁶⁰ Vö. a יוֹחָנָן הַכֹּהֵן („Johanán, a pap”) és יְחֶזְקִיָּה הַמְּמַלְכָּה („Jehezkija, a kormányzó”) feliratú ezüstpénzeket, MILDENBERG, L., „Yehūd-Münzen: Über das Kleingeld in der persischen Provinz Judäa”, in *Palästina in vorhellenistischer Zeit* (Handbuch der Archäologie 2/1, Weippert, M., ed.), München 1988, 719-728. Mildenberg meggyőzően érvel amellett, hogy az utóbbinak a 4. század végi Ezekiás főpappal való, Josephus általi késői azonosítása valószínűtlen (724. old.). Az említett két személy mindegyike – bár különböző címet viselnek – ugyanúgy kormányzók (פַּחְהָ) lehettek. Johanán inkább papi voltát árulja el azonban, mert ez a politikai szférában kivételesebbnek számított, Jehezkija viszont, aki funkcióját nevezi meg, anélkül, hogy eredetéről bármit mondana, inkább világiként értelmezhető. Tekintve a vezető pap és világi egymásmellettségét, a két személy talán a két zsidó testület vezetőjeként azonosítható, jöllehet Johanant nem nevezik meg a teljes titulussal, mint főpapot. Kölcsönösen rájuk lehetett bízva a közösség vezetése, anélkül, hogy külön kormányzó lett volna felettük. Az, hogy a júdai közösség a főpap irányítása alatt áll, csak a hellenisztikus kor sajátossága, lásd ALBERTZ, *History of Israelite Religion*, 2: 535-536. Ugyanakkor a hierokrácia, illetve „teokrácia” irányába vezető fejlődés már a perzsa korban elkezdődött.

⁶¹ Az 5. század társadalmi kríziséhez lásd ALBERTZ, *History of Israelite Religion*, 2: 495-503.

szabadság ára tehát a szegények helyzetének ellehetetlenülése volt, ami a júdai társadalom mély szakadását, s a szolidaritás részleges megszűnését von-
ta maga után. A helyreállítás megakadályozását drágán kellett megfizetni.

The Prevented Restoration

Rainer Albertz

The formation of the post-exilic Israel tends to be described with the term 'restoration' in common textbooks. In doing so, it is completely ignored that a restoration of the pre-exilic conditions, that means the re-establishment of a state and the reinstatement of a Davidic king, did not take place. Becoming aware of this amazing inaccuracy of the scholarly terminology it is a matter of urgent necessity to subject the early post-exilic period to historical examination once more. Especially the specific societal conditions in post-exilic Judah require a closer investigation.

The following table shows the results of the survey conducted in the year 2000. The data is presented in a tabular format, with columns representing the different categories and rows representing the various sub-categories. The table is organized into two main sections, each containing three rows of data.

Category A	Sub-category A1	Sub-category A2
Category A	Sub-category A3	Sub-category A4
Category A	Sub-category A5	Sub-category A6
Category B	Sub-category B1	Sub-category B2
Category B	Sub-category B3	Sub-category B4
Category B	Sub-category B5	Sub-category B6

The data presented in the table above is derived from a comprehensive survey conducted across various sectors. The results indicate a general trend of growth and development in the areas covered. The specific values and percentages are detailed in the accompanying text and charts.